

regrese

konečnými momenty. Hledejme $X_1, \dots, X_n$. To znamená,

$X_1, \dots, X_n$

pomocí střední čtvercové

distí

$\text{cov}(X, Y)$

$E(X)$

pak pro ni platí $EZ^2 =$
odtud

(X)

$-\beta'X) = 0$, tj. pro $\alpha =$

$(Y, X)\beta + \beta'V\beta$

$-V^{-1}\text{cov}(X, Y)$

(X, Y)

(X, Y)

(Y) . $\square$

$+\beta'X$, kde α a β jsou

$\text{cov}(X, Y)$

celkový rozptyl získá vzorec

(2.7)

2.6 Teoretické základy korelace

Nechť X a Y jsou náhodné veličiny s konečnými druhými momenty a s kladnými rozptyly. Závislost těchto veličin na sobě se často měří pomocí *korelačního koeficientu*

$$\rho = \frac{\text{cov}(X, Y)}{\sqrt{(\text{var } X)(\text{var } Y)}}.$$

Někdy místo ρ píšeme $\rho_{X,Y}$, abychom vyznačili, o které veličiny se jedná. Je zřejmé, že $\rho_{X,Y} = \rho_{Y,X}$. Nechť dále a, b, c, d jsou taková reálná čísla, že $ac \neq 0$. Snadno se dá dokázat, že platí

$$\rho_{aX+b, cY+d} = \begin{cases} \rho_{X,Y} & \text{pro } ac > 0, \\ -\rho_{X,Y} & \text{pro } ac < 0. \end{cases}$$

Při lineární transformaci se tedy korelační koeficient buď nezmění vůbec, nebo pouze změní znaménko.

Věta 2.16 Pro korelační koeficient platí $-1 \leq \rho_{X,Y} \leq 1$. Rovnost $\rho_{X,Y} = 1$ platí právě tehdy, je-li $Y = a + bX$ s pravděpodobností 1, přičemž $b > 0$. Analogicky rovnost $\rho_{X,Y} = -1$ platí právě tehdy, je-li $Y = a + bX$ s pravděpodobností 1, přičemž $b < 0$.

Důkaz. Schwarzova nerovnost

$$|\text{E}(X - EX)(Y - EY)| \leq \sqrt{\text{E}(X - EX)^2 \text{E}(Y - EY)^2}$$

má v našem označení podobu $|\text{cov}(X, Y)| \leq \sqrt{(\text{var } X)(\text{var } Y)}$. Z toho plyne, že $-1 \leq \rho_{X,Y} \leq 1$. Rovnosti ve Schwarzově nerovnosti je dosahováno právě tehdy, platí-li buď $X - EX = 0$ nebo $Y - EY = 0$ skoro jistě (což v našem případě nepřichází v úvahu vzhledem k předpokladu $\text{var } X > 0$, $\text{var } Y > 0$), nebo když platí $Y - EY = b(X - EX)$ skoro jistě pro nějaké $b \neq 0$. Výpočtem se ověří, že v tomto posledním případě je $\rho_{X,Y} = 1$ pro $b > 0$ a $\rho_{X,Y} = -1$ pro $b < 0$. $\square$

Při práci s korelačním koeficientem bývá užitečná následující interpretace. Uvažujme prostor náhodných veličin s konečnými druhými momenty, přičemž tyto veličiny jsou definovány na stejném pravděpodobnostním prostoru. Vytvořme třídy ekvivalence těchto veličin tak, že X a Y prohlásíme za ekvivalentní, když si jsou veličiny $X - EX$ a $Y - EY$ rovny skoro všude. Definujme na třídách ekvivalence skalární součin předpisem $(X, Y) = \text{cov}(X, Y)$ pro libovolné reprezentanty těchto tříd, jak je obvyklé ve funkcionální analýze. Prostor těchto tříd je Hilbertův prostor a označíme ho $\mathcal{H}$. Norma veličiny X je $\|X\| = \sqrt{(X, X)}$. V tomto označení lze korelační koeficient ρ veličin $X \neq 0$ a $Y \neq 0$ vyjádřit ve tvaru

$$\rho_{X,Y} = \frac{(X, Y)}{\|X\| \cdot \|Y\|}.$$

Na základě analogie se vzorcem známým z geometrie můžeme tedy korelační koeficient interpretovat jako kosinus úhlu mezi veličinami X a Y , nebo názorněji jako kosinus úhlu mezi veličinami $X - EX$ a $Y - EY$.

Mějme náhodné vektory $\mathbf{X} = (X_1, \dots, X_n)'$ a $\mathbf{Y} = (Y_1, \dots, Y_m)'$ s konečnými druhými momenty. Nechť všechny složky těchto dvou vektorů mají kladné rozptyly. Matici typu $n \times m$, jejíž (i, j) -tý prvek je roven korelačnímu koeficientu veličin X_i a Y_j , nazveme *korelační maticí vektorů $\mathbf{X}$ a $\mathbf{Y}$* a označíme ji $\text{cor}(\mathbf{X}, \mathbf{Y})$. Matice $\text{cor}(\mathbf{X}, \mathbf{X})$ se nazývá *korelační matice vektoru $\mathbf{X}$* a značí se $\text{cor} \mathbf{X}$.

Lemma 2.17 *Nechť $\mathbf{X} = (X_1, \dots, X_n)'$ je náhodný vektor s konečnými druhými momenty, jehož všechny složky mají kladné rozptyly. Označme $\mathbf{V} = \text{var } \mathbf{X}$, $\mathbf{P} = \text{cor } \mathbf{X}$, $\sigma_i = \sqrt{\text{var } X_i}$ pro $i = 1, \dots, n$ a*

$$\mathbf{D} = \text{Diag}\{\sigma_1, \dots, \sigma_n\} = \begin{pmatrix} \sigma_1 & 0 & \dots & 0 \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ 0 & 0 & \dots & \sigma_n \end{pmatrix}.$$

Pak $\mathbf{P} = \mathbf{D}^{-1} \mathbf{V} \mathbf{D}^{-1}$.

Důkaz je zřejmý. $\square$

Lemma 2.18 *Budiž $\mathbf{V}$ symetrická pozitivně definitní matice typu $n \times n$. Pak pro libovolné n -rozměrné vektory $\mathbf{b}$ a $\mathbf{c}$ platí $(\mathbf{b}' \mathbf{V} \mathbf{c})^2 \leq (\mathbf{b}' \mathbf{V} \mathbf{b})(\mathbf{c}' \mathbf{V} \mathbf{c})$.*

Důkaz. Je známo, že za uvedených předpokladů existuje taková symetrická pozitivně semidefinitní matice $\mathbf{V}^{\frac{1}{2}}$, pro kterou platí $\mathbf{V}^{\frac{1}{2}} \mathbf{V}^{\frac{1}{2}} = \mathbf{V}$. Tato matice $\mathbf{V}^{\frac{1}{2}}$ se nazývá *odmocninová*. Ze Schwarzovy nerovnosti plyne

$$\begin{aligned} (\mathbf{b}' \mathbf{V} \mathbf{c})^2 &= (\mathbf{b}' \mathbf{V}^{\frac{1}{2}} \mathbf{V}^{\frac{1}{2}} \mathbf{c})^2 = [(\mathbf{V}^{\frac{1}{2}} \mathbf{b})' (\mathbf{V}^{\frac{1}{2}} \mathbf{c})]^2 \\ &\leq [(\mathbf{V}^{\frac{1}{2}} \mathbf{b})' (\mathbf{V}^{\frac{1}{2}} \mathbf{b})][(\mathbf{V}^{\frac{1}{2}} \mathbf{c})' (\mathbf{V}^{\frac{1}{2}} \mathbf{c})] = (\mathbf{b}' \mathbf{V} \mathbf{b})(\mathbf{c}' \mathbf{V} \mathbf{c}). \end{aligned} \quad \square$$

Mějme náhodnou veličinu Y a náhodný vektor $\mathbf{X} = (X_1, \dots, X_n)'$ s konečnými druhými momenty podobně jako v případě lineární regrese. Nechť $\text{var } Y > 0$ a nechť $\mathbf{V} = \text{var } \mathbf{X}$ je regulární matice. Závislost mezi Y a celým vektorem $\mathbf{X}$ měříme pomocí *koeficientu mnohonásobné korelace $\rho_{Y, \mathbf{X}}$* , což je korelační koeficient mezi veličinou Y a její nejlepší lineární approximací $\hat{Y} = \alpha + \beta' \mathbf{X}$, kde α a β jsou uvedeny ve větě 2.15. Je-li $\beta = \mathbf{0}$, definuje se $\rho_{Y, \mathbf{X}} = 0$. Někdy se místo $\rho_{Y, \mathbf{X}}$ píše podrobněji $\rho_{Y, X_1, \dots, X_n}$. Protože platí $\rho_{Y, \mathbf{X}} = \rho_{Y, \alpha + \beta' \mathbf{X}} = \rho_{Y, \beta' \mathbf{X}}$ a

$$\text{cov}(Y, \beta' \mathbf{X}) = \text{cov}(Y, \mathbf{X})\beta = \text{cov}(Y, \mathbf{X})\mathbf{V}^{-1} \text{cov}(\mathbf{X}, Y) \geq 0,$$

je koeficient mnohonásobné korelace vždy nezáporný.

Věta 2.19 *Označme $\mathbf{P} = \text{cor } \mathbf{X}$. Pak platí*

$$\rho_{Y, \mathbf{X}}^2 = \text{cor}(Y, \mathbf{X})\mathbf{P}^{-1} \text{cor}(\mathbf{X}, Y). \quad (2.8)$$

Důkaz. Pro $\beta = \mathbf{0}$ je tvrzení $\rho_{Y, \alpha + \beta' \mathbf{X}} = \rho_{Y, \beta' \mathbf{X}}$. Protože

Dosadíme-li $\text{cov}(Y, \mathbf{X}) = \beta'$

Užitím lemmatu 2.17 dostaneme

$$\beta = \mathbf{V}^{-1} \text{cov}(\mathbf{X}, Y) =$$

a proto

$$\begin{aligned} \beta' \mathbf{V} \beta &= \sigma_Y^2 \\ &= \sigma_{Y, \mathbf{X}}^2 \end{aligned}$$

Dosazením do (2.9) se dostaneme

Koeficient mnohonásobné korelace

Ze vzorců (2.7) a (2.10) dostaneme

$$\sigma_{Y, \mathbf{X}}^2 = \sigma_Y^2$$

Často se počítá koeficient mnohonásobné korelace $\rho_{Y, (X_1, X_2)'}$, který má jen jeden hodnotu. Koeficient mezi X_i a X_j ($i \neq j$) je pak stejný, a to vždy v případě z věty 2.19 plyne.

Korelační matice $\mathbf{P}$ vektoru $\mathbf{X}$ je diagonální a determinanta je nezáporná.

$$|\mathbf{P}| = \begin{vmatrix} 1 & \rho_{01} \\ \rho_{01} & 1 \\ \rho_{02} & \rho_{12} \end{vmatrix}$$

Předpokládejme nyní, že $\rho_{01} < 1$. Vidíme, že v případě $|\rho_{02}| < 1$ je $|\rho_{02}|$ blízké 1.

Další zdůvodnění koeficientu mnohonásobné korelace je věta 2.19.

Teoretické základy korelace

Důkaz. Pro $\beta = 0$ je tvrzení zřejmé. Nechť tedy $\beta \neq 0$. Označme $V = \text{var } X$. Máme $\rho_{Y,\alpha+\beta'X} = \rho_{Y,\beta'X}$. Protože $\text{cov}(Y, \beta'X) = \text{cov}(Y, X)\beta$ a $\text{var } \beta'X = \beta'V\beta$, je

$$\rho_{Y,X}^2 = \frac{[\text{cov}(Y, X)\beta]^2}{\text{var } Y \cdot \beta'V\beta}. \quad (2.9)$$

Dosadíme-li $\text{cov}(Y, X) = \beta'V$, dostaneme odtud

$$\rho_{Y,X}^2 = \frac{\beta'V\beta}{\text{var } Y}. \quad (2.10)$$

Užitím lemmatu 2.17 dostaneme

$$\beta = V^{-1}\text{cov}(X, Y) = D^{-1}P^{-1}D^{-1}\text{cov}(X, Y) = D^{-1}P^{-1}\text{cor}(X, Y)\sigma_Y,$$

a proto

$$\begin{aligned} \beta'V\beta &= \sigma_Y^2 \text{cor}(Y, X)P^{-1}D^{-1}VD^{-1}P^{-1}\text{cor}(X, Y) \\ &= \sigma_Y^2 \text{cor}(Y, X)P^{-1}\text{cor}(X, Y). \end{aligned}$$

Dosazením do (2.9) se dostane tvrzení věty. $\square$

Koeficient mnohonásobné korelace těsně souvisí s reziduálním rozptylem $\sigma_{Y,X}^2$. Ze vzorců (2.7) a (2.10) dostáváme

$$\sigma_{Y,X}^2 = \sigma_Y^2(1 - \rho_{Y,X}^2), \quad \rho_{Y,X}^2 = 1 - \frac{\sigma_{Y,X}^2}{\sigma_Y^2}.$$

Často se počítá koeficient mnohonásobné korelace mezi Y a vektorem $X = (X_1, X_2)'$, který má jen dvě složky. Položme $X_0 = Y$ a označme ρ_{ij} korelační koeficient mezi X_i a X_j ($i, j = 0, 1, 2$). Dále označme $\rho_{0,12} = \rho_{Y,X_1,X_2}$. V tomto případě z věty 2.19 plyne

$$\rho_{0,12}^2 = \frac{\rho_{01}^2 + \rho_{02}^2 - 2\rho_{01}\rho_{02}\rho_{12}}{1 - \rho_{12}^2}.$$

Korelační matice P vektoru $(X_0, X_1, X_2)'$ je pozitivně semidefinitní, a proto její determinant je nezáporný. Odtud dostáváme

$$|P| = \begin{vmatrix} 1 & \rho_{01} & \rho_{02} \\ \rho_{01} & 1 & \rho_{12} \\ \rho_{02} & \rho_{12} & 1 \end{vmatrix} = 1 + 2\rho_{01}\rho_{02}\rho_{12} - \rho_{01}^2 - \rho_{02}^2 - \rho_{12}^2 \geq 0.$$

Předpokládejme nyní, že $\rho_{01} = 0$. Pak $|P| = 1 - \rho_{02}^2 - \rho_{12}^2 \geq 0$, takže $\rho_{02}^2/(1 - \rho_{12}^2) \leq 1$. Vidíme, že v případě $\rho_{01} = 0$ může být $\rho_{0,12}^2 = \rho_{02}^2/(1 - \rho_{12}^2)$ blízké 1, pokud je $|\rho_{02}|$ blízké 1.

Další zdůvodnění koeficientu mnohonásobné korelace jako míry závislosti přináší následující tvrzení.

(2.8)

Věta 2.20 Koeficient mnohonásobné korelace $\rho_{Y,\mathbf{X}}$ je největší korelační koeficient mezi náhodnou veličinou Y a libovolnou lineární funkcí vektoru $\mathbf{X}$ v tom smyslu, že

$$\rho_{Y,\mathbf{X}} = \max_{\substack{c \in \mathbb{R} \\ 0 \neq d \in \mathbb{R}_n}} |\rho_{Y,c+d'\mathbf{X}}|.$$

Důkaz. Nechť α a β jsou koeficienty optimální lineární aproximace $\hat{Y}$ veličiny Y uvedené ve větě 2.15. V případě $\beta = \mathbf{0}$ je tvrzení zřejmé. Pak totiž $\text{cov}(Y, \mathbf{X}) = \mathbf{0}$, takže pro libovolné c a d platí $\text{cov}(Y, c + d'\mathbf{X}) = \mathbf{0}$. Je-li $\beta \neq \mathbf{0}$, je třeba ukázat, že $\rho_{Y,\alpha+\beta'\mathbf{X}}^2 \geq \rho_{Y,c+d'\mathbf{X}}^2$. Protože čísla α a c žádny z korelačních koeficientů neovlivňují, jde o ověření nerovnosti $\rho_{Y,\beta'\mathbf{X}}^2 \geq \rho_{Y,d'\mathbf{X}}^2$. Pro libovolný vektor $d \in \mathbb{R}_n$ platí

$$\text{cov}(Y, d'\mathbf{X}) = \text{cov}(Y, \mathbf{X})d = \text{cov}(Y, \mathbf{X})\mathbf{V}^{-1}\mathbf{V}d = \beta'\mathbf{V}d.$$

Z lemmatu 2.18 pro $d \neq \mathbf{0}$ tudíž dostáváme

$$\begin{aligned} \rho_{Y,d'\mathbf{X}}^2 &= \frac{[\text{cov}(Y, d'\mathbf{X})]^2}{\text{var } Y \cdot \text{var } d'\mathbf{X}} = \frac{(\beta'\mathbf{V}d)^2}{\text{var } Y \cdot d'\mathbf{V}d} \leq \frac{(\beta'\mathbf{V}\beta)(d'\mathbf{V}d)}{\text{var } Y \cdot d'\mathbf{V}d} \\ &= \frac{(\beta'\mathbf{V}\beta)^2}{\text{var } Y \cdot \beta'\mathbf{V}\beta} = \frac{[\text{cov}(Y, \beta'\mathbf{X})]^2}{\text{var } Y \cdot \text{var } \beta'\mathbf{X}} = \rho_{Y,\beta'\mathbf{X}}^2. \quad \square \end{aligned}$$

Z věty 2.20 např. plyne, že koeficient mnohonásobné korelace $\rho_{Y,X_1,\dots,X_n}$ není nikdy menší než absolutní hodnota kteréhokoli obyčejného korelačního koeficientu ρ_{Y,X_i} , $i = 1, \dots, n$. To bývá užitečná kontrola při výpočtech.

Vlastnost koeficientu mnohonásobné korelace vyjádřená větou 2.20 odpovídá následujícímu obecnějšímu tvrzení.

Věta 2.21 Budiž $\mathcal{H}$ Hilbertův prostor a $\mathcal{H}_1$ jeho podprostor. Nechť $x \in \mathcal{H}$ a nechť y je projekce prvku x na $\mathcal{H}_1$. Je-li $y \neq 0$, pak $x \neq 0$ a pro každý nenulový prvek $z \in \mathcal{H}_1$ platí

$$\frac{(x, y)}{\|x\| \cdot \|y\|} \geq \frac{|(x, z)|}{\|x\| \cdot \|z\|}. \quad (2.11)$$

Důkaz. Implikace $[y \neq 0] \Rightarrow [x \neq 0]$ je zřejmá. Nerovnost (2.11) je ekvivalentní s

$$(x, y)\|z\| \geq |(x, z)| \cdot \|y\|. \quad (2.12)$$

Jelikož $(x, z) = ((x - y) + y, z) = (x - y, z) + (y, z) = (y, z)$, plyne z toho speciálně $(x, y) = (y, y)$. Proto (2.12) je ekvivalentní s nerovností

$$(y, y)\|z\| \geq |(x, z)| \cdot \|y\|,$$

tj. s $\|y\|^2\|z\| \geq |(x, z)| \cdot \|y\|$. Podle předpokladu $\|y\| \neq 0$, a tak je náš vztah ekvivalentní se Schwarzovou nerovností $|(x, z)| \leq \|y\| \cdot \|z\|$. $\square$

Hodnotu $\frac{(x, z)}{\|x\| \cdot \|z\|}$ lze interpretovat jako kosinus úhlu mezi vektory x a z . Tento úhel je tedy nejmenší úhel, pod kterým se vektory x a z svírají různoběžka s danou rovinou.

Mějme nyní dvě náhodné vektory $X_1, \dots, X_n$. Předpokládejme, že vektor $\mathbf{X} = (X_1, \dots, X_n)'$ má korelace mezi Y a Z , jestliže je možné spočítat v tom, že by se vektor $\mathbf{X}$ nemění. To se však v matematickém prostředku nemůže dít. Matematické vektory $\mathbf{X}$ a Y pomoci vektoru $\mathbf{V}$ mohou mít korelace mezi Y a Z .

$$\beta_1 = \mathbf{V}^{-1}\mathbf{X}$$

Tu část veličiny Y , kterou vektorem $\beta_1 = \mathbf{V}^{-1}\mathbf{X}$ vystihujeme, nazýváme $\hat{Y}$. Stejná úvaha platí pro $\beta_2 = \mathbf{V}^{-1}\mathbf{Z}$, kde

$$\beta_2 = \mathbf{V}^{-1}\mathbf{Z}$$

To vede k následující definici. Definujeme *parciální korelace* mezi Y a Z jako korelační koeficient $\rho_{Y-\hat{Y}, Z-\hat{Y}}$, kde $\hat{Y}$ je vektor, který nezávisí na $\mathbf{X}$. Platí rovněž

Věta 2.22 Nechť $P = \text{cor } \mathbf{X}$

$$\rho_{Y,Z,\mathbf{X}} = \frac{\text{cov}(Y, Z)}{\sqrt{[1 - \text{cor}(Y, \mathbf{X})][1 - \text{cor}(Z, \mathbf{X})]}}$$

Důkaz. Nejprve vypočteme

$$\text{cov}(Y - \beta_1'\mathbf{X}, Z - \beta_2'\mathbf{X})$$

Dosadíme-li odtud do vzorce (2.14), získáme

$$\rho_{Y,Z,\mathbf{X}} = \frac{\text{cov}(Y, Z)}{\sqrt{[1 - \text{cor}(Y, \mathbf{X})][1 - \text{cor}(Z, \mathbf{X})]}}$$

kde $\sigma_Y^2 = \text{var } Y$ a $\sigma_Z^2 = \text{var } Z$, a to je výsledek věty 2.19. Tím je dokázána věta 2.22.

Je-li $\mathbf{X}$ jednorozměrný vektor, pak výsledek věty 2.22 je ekvivalentní s výsledkem věty 2.21.

$$\rho_{Y,Z,\mathbf{X}} = \frac{\text{cov}(Y, Z)}{\sqrt{[1 - \text{cor}(Y, \mathbf{X})][1 - \text{cor}(Z, \mathbf{X})]}}$$